

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

عنوان

اغراض شعری دیوان دعبل خزاعی

از

خسرو موسویان نژاد

استاد راهنما

دکتر محمد رضا هاشملو

استاد مشاور

دکتر فرهاد رجبی

اسفند ۱۳۹۰

تقدیم به:

همسر عزیزم

که

همسفری صبور

و

همدمی مهربان است.

تقدیر و تشکر:

از استاد راهنمای ارجمند جناب آقای دکتر محمدرضا هاشملو به خاطر راهنمایی‌ها و دقت نظرشان در انجام این پژوهش کمال تشکر را دارم، از جناب آقای دکتر فرهاد رجبی که از همان ابتدای پژوهش تجربه‌های ارزشمند خود را در اختیار این جانب گذاشته‌اند؛ صمیمانه تشکر می‌کنم.

از سرکار خانم دکتر اکرم روشنفکر که در طول تحصیل و به خصوص مراحل دفاع پایان‌نامه درحق این‌جانب لطف داشته‌اند تشکر می‌کنم، قدردان راهنمایی‌های علمی و اخلاقی جناب آقای دکتر پور محمد هستم و همیشه خود را مدیون ایشان می‌دانم. از جناب آقای دکتر کلهر که در طول یک ترم شاگردی شان بهره‌های بسیار برده‌ام سپاس گذارم.

در پایان از خانواده به خصوص همسر عزیزم که در این مدت با شکیبایی، مرا در انجام این پژوهش یاری نموده‌اند سپاس گذارم. امیدوارم قدردان خوبی‌های این خوبان باشم.

فهرست مطالب

۱	بخش اول: کلیات
۲	چکیده
۳	فصل اول: معرفی پژوهش
۴	مقدمه
۵	اهمیت و ضرورت پژوهش
۶	پیشینه پژوهش
۸	بیان مسأله
۹	پرسش های پژوهش
۹	اهداف اجرای پژوهش
۱۰	روش پژوهش
۱۱	فصل دوم:
۱۲	زندگی نامه دعبل
۱۴	وضعیت سیاسی و فرهنگی عصرشاعر
۱۴	وضعیت سیاسی عصر اول عباسی
۱۶	وضعیت فرهنگی عصر اول عباسی
۱۸	بخش دوم: اغراض شعری دیوان دعبل
۱۹	مقدمه
۲۰	فصل اول: هجو
۲۰	پیشینه هجو از دوره جاهلی تا عصر شاعر
۲۲	هجو در دیوان دعبل
۲۲	هجو نسب
۲۸	هجو بخیل
۳۳	هجو عیب های جسمانی

۳۸	هجو سیاسی
۴۹	فصل دوم: مدح
۴۹	مدح در لغت و اصطلاح
۵۰	پیشینه مدح از دوره جاهلی تا عصر شاعر
۵۲	مدح در دیوان دعبل
۵۳	مدح مذهبی
۶۱	مدح غیر مذهبی
۶۷	مدح موضوعی
۶۷	مدح علم
۶۸	مدح سفر
۷۰	فصل سوم: رثاء
۷۱	پیشینه رثاء از دوره جاهلی تا عصر شاعر
۷۱	رثاء در لغت و اصطلاح
۷۳	رثاء در دیوان دعبل
۷۴	رثای مذهبی
۷۵	رثای امام حسین (ع)
۸۲	رثای امام رضا (ع)
۸۶	بررسی تائیه
۸۹	یاد عشق‌های دوره جوانی با حسرت
۹۰	امویان، علویان

- ۹۴.....بیعت سقیفه و خلافت امام علی (ع).
- ۹۵.....رثای اهل بیت (ع)
- ۹۸.....ظهور امام زمان (عج).
- ۹۹.....رثا غیر مذهبی.
- ۱۰۵.....فصل چهارم: غزل
- ۱۰۷.....غزل در لغت و اصطلاح
- ۱۰۷.....پیشینه غزل از دوره جاهلی تا عصر شاعر.
- ۱۱۰.....غزل در دیوان دعبل
- ۱۱۰.....مضمون پیری
- ۱۱۳.....یادآوری خاطرات
- ۱۱۵.....سوز عشق
- ۱۱۷.....غزل حسی
- ۱۲۰.....فصل پنجم: فخر
- ۱۲۱.....فخر در لغت و اصطلاح
- ۱۲۱.....پیشینه فخر از دوره جاهلی تا عصر شاعر.
- ۱۲۲.....فخر در دیوان دعبل
- ۱۲۳.....فخر به کرم و سخاوت
- ۱۲۹.....فخر به قوم
- ۱۳۲.....فخر به شعر و شجاعت
- ۱۳۴.....فصل ششم: موضوعات فرعی

۱۳۴.....	پیری
۱۳۵.....	دورویی
۱۳۶.....	هدیه
۱۳۷.....	سفر
۱۳۷.....	پند و اندرز
۱۳۹.....	وصف
۱۳۹.....	حکمت
۱۴۰.....	شراب
۱۴۲.....	شگفتی‌های روزگار و عبرت‌پذیری
۱۴۳.....	نتیجه‌گیری
۱۴۵.....	چکیده انگلیسی
۱۴۶.....	منابع عربی
۱۴۸.....	منابع فارسی

بخش اول

کلیات

چکیده

دعبل بن علی خزاعی از شاعران عصر اول عباسی است. وی در سال ۱۴۸هـ در کوفه به دنیا آمد و تقریباً یک قرن زندگی کرد. به گفته خودش روزی بر وی نگذشته که در آن شعری نسروده باشد. مؤسسه الاعلمی شعرهای به جا مانده از وی را جمع آوری کرده و در کتابی به نام دیوان دعبل خزاعی انتشار داده است. در بررسی دیوان، موضوعات مختلفی از جمله هجو، مدح، رثاء، غزل، فخر و... به دست آمد که پنج موضوع یاد شده از مهم‌ترین اغراض آن است. دعبل هر کسی را با توجه به جایگاهش می‌کوبید. وی در هجو خلفا با زدودن تقدس آن‌ها، در هجو زنان با برجسته نمودن عیوب جسمانی و در هجو بزرگان با ایجاد شبهه در نسب شان، به مهارت والایی در این زمینه دست یافت. مدح دعبل بیش از هر چیز به اهل بیت (ع) می‌پردازد. شعر وی در این زمینه بر حدیث و واقعه‌های تاریخی استوار است. رثای دعبل نیز به بیان رنج‌های اهل بیت (ع) اختصاص دارد. بر این اساس می‌توان گفت سه موضوع اصلی دیوان شاعر در زمینه اهل بیت و دفاع از آن‌هاست. غزل و فخر او دنباله‌رو شاعران عصر جاهلی است. غزل او بین گرایش حسی و عذری در نوسان است و در فخر بیش از هر چیز به میهمان‌نوازی تکیه دارد. از دیگر اغراض شعری دیوان دعبل پیری، شراب، وصف و... است. زبان شعری دعبل روان و بر خلاف استادش مسلم‌بن ولید، ساده و به دور از پیچیدگی است. در یک کلام می‌توان گفت دعبل در دوره خود اگرچه نوآوری بشار و قدرت کلام متنبی را نداشت، اما نام او در ردیف شاعران بزرگ عصر عباسی است. دعبل در سال ۲۴۶هـ توسط یکی از فرستادگان مالک بن طوق در شوش به ضرب چوب سمی مسموم شد و یک روز بعد وفات یافت.

کلید واژه: دعبل، اغراض شعری، مدح، هجو، غزل، رثاء، فخر

فصل اول

معرفی پژوهش

دعبل در میان شاعران عباسی اگرچه قدرت کلام متنبی و نوآوری بشار را نداشت اما نام وی در ردیف شاعران بزرگ این دوره است. ثبت اشعار وی در کتاب‌های مختلف تاریخی و ادبی گواه این مسأله است. شاید به نظر برسد شعر دعبل به خاطر تمایلات شیعه‌گری‌اش از سوی شیعیان نگهداری شده است، اما ما در این پژوهش ثابت نمودیم که شعر وی علاوه بر دارا بودن این موضوع، دارای اغراض دیگری است که مورد علاقه بسیاری از تاریخ نویسان و اهل ادبیات بوده است. لذا آن‌ها نیز به نوعی در ضبط و نگه داری اشعار وی دست داشته‌اند. با این وجود، بخشی از شعرهای وی در گذر تاریخ، گم و یا فراموش شده است.

اساس کار این پژوهش، اشعاری است که آقای "ضیاء الاعلمی" جمع آوری کرده و با عنوان دیوان دعبل خزاعی انتشار داده است. در بررسی انجام شده از اشعار دیوان شاعر، چهارده موضوع قابل بررسی به دست آمد؛ پنج موضوع آن دارای وسعت و گستردگی بودند، لذا ما هر کدام را در فصلی خاص و به صورت جداگانه بررسی کرده‌ایم این پنج موضوع، هجو، مدح، رثاء، غزل و فخر می‌باشند. نه موضوع دیگر فرعی هستند به این معنا که حجم هر کدام از آن‌ها به آن اندازه‌ای نبود که در فصلی مستقل به آن‌ها پرداخته شود؛ لذا همه آن‌ها را در یک فصل تحت عنوان "موضوعات فرعی" گرد آورده و بررسی نموده‌ایم.

در تحلیل پنج موضوع اصلی ابتدا مقدمه‌ای در مورد موضوع اصلی بیان شد، آن‌گاه به بررسی لغوی و اصطلاحی و نیز تاریخچه آن موضوع در سه دوره جاهلی، اسلامی و عباسی پرداخته و در مرحله بعد با بررسی کلی موضوع در دیوان دعبل، به فراخور هر موضوع، تقسیم‌بندی‌هایی را ذکر کرده‌ایم.

هجو به چهار شاخه "هجو نسب"، "هجو بخیل"، "هجو عیوب جسمانی" و "هجو سیاسی" تقسیم شد و برای ورود به هر کدام از آن‌ها مقدمه‌ای کوتاه و مناسب با موضوع آورده و آن‌گاه به بررسی اشعار مربوط به آن پرداخته و در پایان جمع‌بندی مختصری از آن را ارائه داده‌ایم. موضوع مدح را پس از جمع‌آوری اشعار مربوط به آن در دیوان، سه دسته کرده‌ایم: مدح مذهبی، مدح غیرمذهبی و مدح موضوعی. موضوع مدح مذهبی، ائمه و به خصوص امام علی (ع) است و موضوع مدح اشعار غیرمذهبی شخصیت‌های بزرگ و حکومتی چون مطلب بن عبدالله خزاعی، فضل بن جعفر خزاعی و پسرش عباس، میثم بن عثمان الغنوی، معاذ بن جبل بن سعید الحمیری و ابودلف عجلی می‌باشند. در فصل سوم، رثاء را مانند موضوع‌های قبلی از نظر لغوی و اصطلاحی و نیز پیشینه آن را در سه دوره جاهلی، اسلامی و عباسی بررسی کرده آن‌گاه به تقسیم‌بندی اشعار رثاء در دیوان دعبل پرداخته‌ایم. اشعار رثایی را به دو دسته رثاء مذهبی و رثاء غیرمذهبی تقسیم نموده، رثاء مذهبی را تحت سه موضوع "رثاء امام حسین (ع)"،

"رثاء امام رضا (ع)" و "بررسی تائیه بزرگ" آورده و در بخش رثاء غیرمذهبی اشعاری که دعبل در رثاء پنج شخصیت سرود، تحلیل نموده‌ایم. در بخش غزل نیز پس از بررسی لغوی و اصطلاحی و تاریخی، آن را در چهار موضوع "مضمون پیری"، "یادآوری خاطرات"، "سوز عشق" و "غزل حسی" تحلیل نموده‌ایم. غرض فخر را پس از بررسی لغوی و اصطلاحی و تاریخی، تحت سه موضوع "فخر به کرم و سخاوت"، "فخر به قوم" و "فخر به شعر و شجاعت" بررسی کرده و در فصل آخر به بررسی موضوع‌های فرعی که نه مورد می‌باشند پرداخته‌ایم. با این همه قبل از هر چیز اعتراف می‌شود این تحقیق با همه تلاش، کم و کاستی دارد؛ امید است این بررسی، مقدمه‌ای برای پژوهش‌های مفصل‌تر در مورد این شاعر باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

شعر دعبل موضوع پژوهش رساله‌های مختلف و مقاله‌های علمی قرار گرفته که در بخش پیشینه به پاره‌ای از آن‌ها اشاره شده اما همان‌گونه که در پیشینه آمده است هر کدام از زاویه‌ای خاص آن را بررسی کرده‌اند که از نظر حقیر از جنبه‌های دیگر غفلت شده و دارای کم و کاستی بوده است. همین احساس کاستی در پژوهش‌های انجام شده، باعث انجام تحقیق و تحلیل جدید از سوی این جانب شده است. سخن نگارنده نه به این معناست که کار دیگر پژوهشگران ارجمند دارای کم و کاست و پژوهش این جانب کامل و بی‌عیب و نقص است بلکه عقیده بر این است که پژوهشی که در عین تکمیل پژوهش‌های قبلی، کم و کاستی را رو نکند و زمینه پژوهش جدیدی را به وجود نیاورد از نظر علمی معتبر نیست. با این سخن، اگر پژوهش این جانب مانند کارهای قبلی کم و کاستی را رو کند و محقق را بر آن دارد که به تحلیل و تحقیق جدید در این زمینه بپردازد تلاش نگارنده به بار نشسته و پژوهش وی حلقه اتصالی بین میراث علمی قبل و بعد از خود شده است. اما این‌که چرا با وجود کارهای تحقیقی بسیار در مورد شاعر و شعر وی، موضوع (بررسی اغراض شعری دیوان دعبل خزاعی) را موضوع پایان‌نامه خود قرار دادیم دو دلیل مهم دارد:

اول این‌که در بررسی منابع تاریخی و معاصر متوجه شدم بیشتر کارهای تحقیقی انجام شده در این زمینه بر علت سرایش اشعار متمرکز شده‌اند مثلاً در بررسی تائیه بیش از آن که به تحلیل شعر بپردازند به مسایلی مانند مسافرت دعبل به مرو و انشاد شعر تائیه در مقابل امام رضا (ع)، جایزه گرفتن از آن حضرت، جریان روبرو شدن دعبل با راهزن‌ها در بازگشت به بغداد و نیز پس دادن اموال کاروان توسط راهزن‌ها به خاطر تائیه و سراینده آن پرداخته‌اند بدین صورت از اصل موضوع یعنی قدرت ادبی شعر و زیبایی‌ها و آرایه‌های ادبی آن غفلت شده است.

دلیل دوم این‌که بیشتر کارهای تحقیقی تنها به جنبه سیاسی اشعار دعبل توجه نموده‌اند. به عبارتی، تنها به تحلیل اشعاری پرداخته‌اند که از اعتقاد سیاسی وی سرچشمه می‌گرفت و از توجه بر دیگر موضوعات شعری دیوان از جمله هجو عیوب جسمانی، هجو نسب، رثاء غیرمذهبی، فخر در ابعاد مختلف آن تا حدی غفلت شده است.

می‌توان گفت در پژوهش‌های قبلی عموماً از ابعاد سیاسی و مذهبی به شعر دعبل نگریسته‌اند اما این پژوهش، متن شعر دعبل را مورد توجه قرار داده و از این دریچه، نگاه سیاسی و دینی دعبل را بدست آورده و کشف نموده است. به نظر می‌رسد چنین رویکردی علمی تر بوده و می‌تواند تا حد زیادی چهره گم شده شاعر را از هیاهوی تاریخی و طایفه‌ای بیرون بیاورد و آن را روشن‌تر بنمایاند.

نکته آخر این‌که از نظر نگارنده انجام یک پژوهش در یک موضوع نمی‌تواند راه را برای پژوهشگر بعدی در تحلیل و تحقیق در همان موضوع ببندد بلکه ممکن است یک محقق موضوع کارشده‌ای را برای پژوهش انتخاب کند اما وی سخنی نو در آن زمینه ارائه دهد که حتی به رد بخشی از نظریه‌ها و پژوهش‌های قبلی خود بپردازد. نگارنده سعی نموده است بخش‌هایی که در پژوهش‌های قبلی مورد غفلت قرار گرفته یا کمتر مورد توجه بوده‌اند را مورد توجه قرار دهد و بخش‌هایی که قبلاً مورد تحقیق و تحلیل قرار گرفته بودند با نگاه تازه‌ای تحلیل شوند تا تکرار مکررات نباشد.

پیشینه پژوهش

از همان روزهای اول که عنوان « اغراض شعری دیوان دعبل خزاعی » به عنوان موضوع پایان‌نامه کارشناسی ارشد این جانب تصویب شد بنا را بر این گذاشتیم که پژوهش پایانی، تنها حاصل جمع‌آوری سطرهای کتاب‌های تاریخی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی و مقاله‌های پژوهشی نباشد به گونه‌ای که اگر متن‌های منابع و مآخذ از آن گرفته شود تنها چند سخن نخنما و تکراری بماند؛ برای این کار لازم بود دیوان شاعر را بررسی کنیم و برداشت‌هایی که سرچشمه آن‌ها مطالعه‌ی چندین ساله‌ی تحصیلات دانشگاهی و مطالعات ادبی بودند را بیان کنیم و در درستی آن‌ها از کتاب‌های ادبی و تاریخی و تاریخ ادبی دلیل بیاوریم و منبع ذکر کنیم؛ در واقع در این پژوهش کوشیدیم در درستی دریافت‌ها خود، منابع و مراجع را گواه بگیریم نه این‌که در صحت سخن کتاب‌های تاریخی و کارهای پژوهشی مطلب بنویسیم. این مسأله نیازمند بررسی همه جانبه موضوع، در کتاب‌های تاریخی و معاصر و نیز پایان‌نامه‌های دانشگاهی بود. پس از بررسی چندین ماهه در این زمینه متوجه شدیم که مطالب نوشته شده در این زمینه را در یک تقسیم‌بندی می‌توان به سه دسته تقسیم نمود: ۱- منابع تاریخی ۲- کتاب‌های معاصر عربی و فارسی ۳- پایان‌نامه‌های عربی و فارسی.

در بخش منابع تاریخی سه کتاب مهم‌تر از بقیه بودند: (الآغانی)، (تاریخ دمشق) و (تاریخ بغداد). به خصوص منبع اول به صورت گسترده به زندگی و شعر دعبل پرداخته است.

دسته‌ی دوم کتاب‌های معاصر بودند که در زمینه زندگی و شعر دعبل چاپ شده‌اند از جمله این موارد که به صورت مستقل در زبان عربی چاپ شده و قابل دسترس بوده‌اند کتاب (دعبل بن علی الخزاعی شاعر آل البیت) نوشته‌ی دکتر "عبدالکریم الاشتر" است که تحقیقی است در زمینه زندگی شاعر و بررسی این که اشعار وی در چه دوره‌ای و به چه مناسبتی سروده شده است و در ضمن آن به بررسی آثار و نوشته‌های دیگر دعبل پرداخته است. کتاب عربی دیگر که در این پژوهش هم، راهنمای بسیار ارزشمندی بود، (دعبل بن علی الخزاعی و الصورة الفنية فی شعره) نوشته‌ی "شیخ کامل محمد عویضه" می‌باشد که در آن جنبه‌های هنری و فنی شعر دعبل را در برخی موضوعات شعری دیوان بررسی کرده است.

اما کتاب‌های فارسی که در این زمینه چاپ شده و نگارنده از آن‌ها آگاهی یافته (کندوکاوی در حیات و اندیشه سیاسی دعبل) نوشته‌ی "دکتر علیرضا میرزا محمد"، (دعبل بن علی الخزاعی) نوشته‌ی "محمد جواد گوهری" و (دعبل خزاعی شاعر دار بر دوش) نوشته "مصطفی قلی زاده" و (دعبل شاعر امام رضا(ع)) نوشته‌ی "دکتر حسین چوبین" است. مهمترین ویژگی این کتاب‌ها بررسی زندگی، اندیشه سیاسی و اعتقادی دعبل همراه با ترجمه‌ی برخی اشعار وی در این زمینه می‌باشد.

دسته سوم، پایان‌نامه‌ها می‌باشند. پایان‌نامه عربی که در این زمینه در اینترنت بدست آمده نوشته‌ی دانشجوی فلسطینی در مقطع کارشناسی ارشد از دانشگاه "التجاح الوطنية" شهر نابلس به نام "اسامه و جیه سعید منصور" است. این پایان‌نامه که با عنوان "الجملة الطلیبة فی دیوان الشاعر دعبل الخزاعی" در سال ۲۰۱۰ م. دفاع شده است پژوهشی نحوی بلاغی است که به بررسی جمله‌های طلبی در اغراض شعری دعبل می‌پردازد.

اما پایان‌نامه‌های نوشته شده فارسی در این زمینه عبارتند از:

- ۱- "اهل بیت در شعر دعبل خزاعی" نوشته غلامرضا رضایی در دانشگاه فردوسی مشهد در سال ۱۳۸۴.
- ۲- "شرح زندگی و ترجمه‌ی پاره‌ای از اشعار دعبل خزاعی" نوشته محمود رضایی در دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۸.
- ۳- "دعبل بن علی خزاعی شاعر آل البیت" نوشته مجید دشتستانی در دانشگاه تهران که این پایان‌نامه به صورت دست‌نویس است.
- ۴- "شرح حال و افکار و آثار دعبل بن علی خزاعی" نوشته‌ی عدنان طهماسبی در دانشگاه تربیت مدرس تهران در تاریخ

۱۳۶۸.

۵- "تحلیل و شرح و ترجمه‌ی دیوان دعبل" نوشته‌ی حیدر سهرابی در دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۹.

چهار پایان‌نامه اول همان‌گونه که از نام‌شان پیداست بیش از آنکه به موضوع‌های شعری دعبل توجه کنند به زندگی، حوادث و اندیشه‌های سیاسی شاعر توجه کرده‌اند. این پایان‌نامه‌ها در مقطع کارشناسی ارشد نوشته شده‌اند. پایان‌نامه پنجم در مقطع دکتری تألیف شده و روی ترجمه دیوان شعر دعبل تمرکز کرده است. شصت صفحه اول این پایان‌نامه بر زندگی، سبک شعری، بررسی آماری موضوع‌های شعری و مآخذشناسی شاعر و نیز دعبل در آئینه قلم مورخان تمرکز شده و سیصد صفحه‌ی دیگر، به ترجمه اشعار دیوان، توضیح برخی واژه‌ها و تفسیر برخی بیت‌ها اختصاص داده شده است.

از آن‌چه گفته شد پیداست هیچ کدام از پژوهشگران محترم به دسته‌بندی موضوعات شعری دیوان دعبل و بررسی هنری و ادبی آن‌ها در فصل‌های مستقل نپرداخته‌اند؛ از ویژگی‌های این پژوهش این است که بیش از آن‌که بخواهد مسائل روایتی و تاریخی را بر شعر دعبل تحمیل کند سعی کرده‌است تا مسائل درونی شعر را دریافت و تحلیل کند و بدین صورت زندگینامه شاعر تا حدی در تحلیل شعر وی کنار گذاشته شده و به خود شعر پرداخته شده‌است.

بیان مسأله

دعبل از شاعران دوره اول عباسی به شمار می‌آید. وی در سال (۱۴۸ هـ) در کوفه به دنیا آمد و در سال (۲۴۶ هـ) در شوش چشم از جهان فرو بست. شصت سال از این عمر تقریباً یک قرن را به سرودن شعر گذراند و به قول خودش روزی بر وی نگذشت که در آن شعری نسروده باشد. وی بیش از هر چیز شعرش را در بیان آرمان و دفاع از آن و نیز کوبیدن مخالفان و دشمنان اعتقادی و مذهبی خود گذاشت و در این راه هم به وزیر و خلیفه رحم نکرد. آرمان دعبل برگرداندن خلافت به اهل بیت (ع) بود لذا در شعر خود به مدح و رثاء آن‌ها پرداخت و دشمنان غاصب حق آن‌ها را هجو نمود. بدین صورت سه موضوع از پنج موضوع اصلی شعر وی (هجو، مدح، رثاء) به اعتقادات مذهبی و سیاسی و مذهبی شاعر برمی‌گردد و دو موضوع دیگر (فخر و غزل) به بیان عاطفی و احساسی شاعر برمی‌گردد. البته دعبل در موضوع‌های دیگر نیز سروده‌هایی دارد که به نسبت موضوع‌های دیگر کمتر موضوع سرایش شعر وی قرار گرفته‌اند. حاصل چنین گزارشی عنوان پژوهش را "بررسی اغراض شعری دیوان دعبل خزاعی" تشکیل می‌دهد.

پرسش‌های پژوهش

۱- دیوان دعبل دارای چه موضوعاتی است؟

۲- چه موضوعاتی بیشترین حجم دیوان دعبل را تشکیل داده‌اند؟

۳- اغراض شعری دعبل چه مقدار از دیوان دعبل را به خود اختصاص داده‌اند؟

۴- چرا دعبل با آن که می‌دانست با مدح خلفا به جایگاه والایی در دربار دست می‌یابد به مدح آن‌ها نپرداخت؟

۵- اهل بیت(ع) در شعر دعبل داری چه جایگاهی هستند؟

فرضیات پژوهش

۱- دعبل در شعر خود موضوع‌های متفاوت و گاه متضاد را مورد سرایش قرار داده است.

۲- بیشتر شعر دعبل به اهل بیت(ع) و دفاع از آن‌ها اختصاص دارد.

۳- قصیده تائیه دعبل از بهترین نمونه‌های مدح اهل بیت(ع) در ادبیات عربی است.

۴- می‌توان در دیوان شاعر ردپای تکسب را پیدا کرد اما عامل اصلی مدح و هجو او به شمار نمی‌آید.

۵- شعر دعبل از حیث لفظ آسان، از نظر معنا آشکار و از استحکام و انسجام بالایی برخوردار است.

اهداف اجرای پژوهش

دعبل یکی از شاعران بزرگ دوره عباسی و ادبیات عرب است. شعر و به ویژه زندگی شاعر بارها مورد پژوهش محققان قرار گرفته است. در این میان عده‌ای به او قداست بخشیده و عده‌ای او را فردی بدزبان، زشت‌گو و بدذات معرفی کرده و هر کدام در درستی کلام خود از منابع و مراجع تاریخی دلیل آورده‌اند. در این پژوهش سعی شده راه میانه‌ای در پیش گرفته شود و به جای طرفداری یا کوبیدن وی، به هنر و قدرت شعری و آرایه‌های ادبی دیوان و در برخی موارد به ضعف ادبی او اشاره شود. از طرف دیگر بیشتر تحقیق‌ها در مورد شعر دعبل در یک تا دو موضوع متمرکز شده‌اند این پژوهش برآن است موضوع‌های دیگر شعر وی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. اهداف دیگری چون معرفی بیشتر شاعری که در کتاب‌های معاصر تاریخ ادبیات عربی کمتر مورد توجه قرار گرفته مد نظر بوده است.

روش پژوهش

روش کار این پژوهش، کتابخانه‌ای و توصیفی می‌باشد به عبارت دیگر با مطالعه اشعار دعبل و آراء ادیبان و ناقدان درباره وی، برآیند تا پژوهشی دقیق تر و گسترده تر در مورد این شاعر اهل بیت (ع) انجام دهیم که طی سیزده ماه پس از زمان تصویب، انجام می‌پذیرد.

زندگی نامه دعبل
وضعیت سیاسی و فرهنگی عصر شاعر

زندگی‌نامه دعبل

دعبل بن علی الخزاعی از شاعران عصر عباسی است. مورخان در مورد زادگاه، سال تولد، نسب و حتی عرب نژاد بودنش اختلاف نظر دارند. این اختلاف نظر امری طبیعی در امور تاریخی به خصوص در زندگی‌نامه شاعران است؛ لذا ما در روایت زندگی وی مقبول‌ترین و معتبرترین آراء را مد نظر قرار می‌دهیم و در برخی موارد به اختلاف نظرها اشاره می‌کنیم. نسب دعبل بنا بر روایت الاغانی به صورت زیر است: «دعبل بن علی بن رزین بن سلیمان بن تمیم بن نهشل بن خداهش بن خالد بن عبد بن دعبل بن انس بن خزیمه بن سلامان بن اسلم بن اقصی بن حارثه بن عمرو بن عامر، بن مزیقیا» (اصفهانی، ۱۴۰۷: ۱۳۱/۲۰).

برای دعبل سه اسم (حسن، عبدالرحمان، محمد) ذکر کرده‌اند که به نظر می‌رسد نام اصلی او همان حسن است (چوبین، ۱۳۷۷: ۹). «دعبل نزد ابوالفرج و خطیب بغدادی و ابن عساکر با کنیه ابوعلی و نزد محمد بن ایوب با کنیه ابوجعفر یاد می‌شود که اولی مشهورتر است.» (اعلمی، ۱۴۱۷: ۵). کلمه دعبل لقب است و در کتاب‌های تاریخی با همین عنوان شناخته می‌شود. برای کلمه دعبل چندین معنا ذکر کرده‌اند: «شتر ماده اصیل و هر چیز قدیمی». (ابن حجر، ۱۴۰۶: ۴۳۱/۲) و نیز به معنای «شتر ماده‌ای که بچه‌اش را همراه دارد و شتر نر پیر گفته می‌شود.» (اصفهانی، ۱۴۰۷: ۱۳۵/۲۰). در این که چرا دعبل به این نام مشهور شده است، گفته‌اند: «دعبل از کلمه (زعبل) گرفته شده است و از اوصاف کودکان در اعراب است وی در کودکی با این نام صدا می‌شد بعدها تغییر یافت و به صورت کلمه دعبل در آمد و برای وی باقی ماند.» (الدجیلی، ۱۹۷۲: ۱۷).

دعبل از قبیله خزاعه است ابن خلکان گوید: «به این دلیل این قبیله به خزاعه معروف شده است که رزین جد دعبل از موالی عبدالله بن خلف خزاعی است.» (ابن خلکان، ۱۳۷۹: ۲۷۰/۲). به خاطر همین لقب خزاعی از عبدالله بن خلف خزاعی به جد آنها اطلاق شد. اما مورخان دیگر از واژه خزاعه تفسیر دیگری دارند. آنها می‌گویند: «خزاعه از نظر واژه به معنای جدا شده می‌باشد و از فعل (خزع) به معنای (از کاروان عقب ماند) گرفته شده است» (الزیات، بی تا: ۲۳۱/۱). علت این که این قبیله به عنوان خزاعه معروف شد این است که قبایل یمنی که به سمت حجاز مهاجرت می‌کردند سه گروه شدند، گروهی از آنها که «به یثرب رفتند به اوس و خزرج معروف شدند، و گروهی دیگری که به شام رفتند غساسنه نام گرفتند، گروه سوم که نیاکان دعبل می‌باشند در میان راه از آنها جدا شدند و در حومه شهر مکه مستقر شدند؛ لذا به آنها خزاعه (طایفه جدا شده از مسیر کاروان‌های یمنی مهاجر به شمال) گفته شد» (چوبین، ۱۳۷۷: ۱۷). بر این اساس دعبل از اعراب اصیل و یمنی است و نسبش به قحطان می‌رسد.